

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Kur'an-ı Kerim'in Tevhid İnancını Anlatmadaki Beyan Çeşitliliği
Diversity of Statements in Explaining The Faith of Tawhid in The Holy Quran

Yazarlar / Authors

İsmail Fethullah CAYMAZ

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

Kahramanmaraş / TÜRKİYE

ismailfethullahcaymaz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1201-7769>

Fatih TİYEK

Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı

Kahramanmaraş / TÜRKİYE

fatihdiyek@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8225-479X>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 20/02/2024

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 05/04/2024

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2024

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 22 Sayı/Issue: 43 Sayfa /Page: 144-167

Atıf/Citation: Caymaz, İsmail Fethullah – Tiyek, Fatih. "Kur'an-ı Kerim'in Tevhid İnancını Anlatmadaki Beyan Çeşitliliği". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2024), 144-167.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1440596>

● Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

KUR'AN-I KERİM'İN TEVHİD İNANCINI ANLATMADAKİ BEYAN ÇEŞİTLİLİĞİ***Öz**

Kur'an-ı Kerim, kullandığı dil ve üslup yönünden sadece bilgi vermeyi değil, muhataplarında kendi temel ilkeleri doğrultusunda kalıcı bir davranış değişikliği gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu bakımdan vahiy süreci boyunca ilahi kelamda tekdüze bir üslup değil, her biri birbirinden farklı hususiyetlere sahip çeşitli ifade şekillerine başvurulmuştur. Kur'an muhtevasında, vahyin en temel konusunun tevhid olduğu ise kuşku götürmez bir hakikattir. Öyle ki tarih boyunca tevhid, İslam dininin en sade ve en öz ifadesi olarak kabul edilmiş, bu durum İslamiyet'e girişin bir şiarı olan kelime-i tevhid formatında dile getirilmiştir. Bu sebeple İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de tevhidin nasıl ve ne şekilde ele alındığı, bu doğrultuda hangi delillerden yararlandığı, hangi ikna metotlarına başvurulduğu incelenmesi ehemmiyet arz eden bir husustur. Dolayısıyla bu çalışma, Kur'an-ı Kerim'in tevhid inancını anlatmada kullandığı dil ve üslubun yakından tanınması, bunun tevhid inancının benimsenmesine olan etkisinin anlaşılması, analiz edilmesi ve değerlendirilmesi ana temasında şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tevhid, Beyan, Yöntem, Çeşitlilik.

*Diversity of Statements in Explaining The Faith of Tawhid in The Holy Quran***Abstract**

The Holy Quran aims not only to provide information in terms of the language and style it uses, but also to bring about permanent behavioral changes in its addressees in line with the foundations of its own principles. This moistness is not a uniform style in the divine word throughout the process of revelation, but has been applied to various forms of expression, each with different aspects. It is an undoubted truth that in the content of the Quran, the most fundamental subject of revelation is monotheism. So much so that throughout history, tawhid has been accepted as the simplest expression of the Islamic religion, and this situation has been expressed in the form of "kalimat al tawhid", which is a motto of embracing Islam. For this reason, it is important to understand how and in what way the unity (tawhid) is discussed in the Holy Quran, which is the most basic source of Islam, and also what function this method of expression has in helping the addressees adopt the belief in tawhid. Therefore, this study has been shaped on the main theme of preserving, analyzing and evaluating the comprehensive language and style used in explaining the belief in tawhid of the Holy Quran, and thus its impact on the adoption of the belief in monotheism.

Keywords: Tafsir, Tawhid, Statement, Method, Variation.

Giriş

Kur'an-ı Kerim, insanların dünya ve ahiret saadeti doğrultusunda, yirmi üç yıllık bir süre boyunca peyderpey nazil olmuş olan,¹ yüce Allah'ın insanlık için² gönderdiği son ilahi kitaptır. Vahiy dönemi incelendiği zaman, nüzul sürecinin başlangıcından itibaren muhatapların seviyesinin, duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarının gözetildiği görülür. Bu süreç boyunca Kur'an'da tevhid, nübüvvet ve ahiret inancı gibi meseleler tedrici bir metotla işlenmiştir. İnsan olmanın gereği bakımından farklı seviye ve anlayış kabiliyetine sahip olan muhatapların durumu gözetilerek bu konuların her birinde çeşitli üsluplara, ifade şekillerine ve anlatım sanatlarına başvurulmuştur. Bununla birlikte Kur'an'ın, vahiy süreci boyunca üzerinde en çok durduğu konunun, aynı zamanda en temel ilkesinin tevhid inancı olduğunu ifade etmek gerekir. Hitap edilen ilk kitlenin dini noktadaki inanç, tutum ve davranışlarının boyutu dikkate alındığında, Kur'an'da üzerinde en çok durulan meselelerin başında neden tevhid inancının geldiği kuşkusuz ki daha iyi anlaşılır.

* Bu makale Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Kur'an-ı Kerim'de Dil ve Üslup Çeşitliliği Bakımından Tevhid İnancı" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), el-Furkân 25/32.

² el-Bakara 2/185.

Bu doğrultuda şirk hâkimiyeti içerisinde bir yaşam süren ve ahlaki anlamda çeşitli kötü hasletlere sahip olan muhatap kitleden tevhide bağlı, iyi ve güzel hasletlerle donanmış bireyler meydana getirmenin vahyin en temel gayesi olduğu söylenebilir. Kur'an'ın dil ve üslubu da bu gayeyi gerçekleştirmeye hizmet edecek şekilde, çeşitli ifade ve anlatım biçimleriyle örülü, zengin bir yapıya sahiptir. Bu durum muhatap kitlenin dikkate alındığının, onları ikna etmenin amaçlandığının ve onlara verilen kişilik eğitiminin önemsendiğinin³ bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Kur'an, muhatabın anlaması ve anladıklarının gereğini yapması için bir şeyin açıklığa kavuşması, anlatma, bir şeyi delil getirerek ispatlama, açık söyleme, bildirme, anlaşılır kılma gibi anlamlara gelen beyanın⁴ farklı türlerini yerli yerinde ve etkili bir şekilde kullanmıştır. Çalışmanın ana temasını oluşturan beyan çeşitliliğinin örnekleriyle ele alınması faydalı olacaktır.

1. Doğrudan Anlatım

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığı ve birliği inancı anlatılırken muhataplara verilmek istenen mesaj birçok kez herhangi bir edebî ifadeye, söz sanatına veya kıyas yapma, soru sorma, örnek gösterme gibi farklı anlatım şekillerine başvurulmaksızın doğrudan, açık, sarih, kısa ve net bir şekilde iletilmiştir. Bunun örneklerine ilahi kelimada sıkça rastlamak mümkündür. Hz. Peygamber'e yönelik "De ki" hitapları doğrudan anlatımın Kur'an-ı Kerim'deki en dikkat çeken yanımları olarak görülebilir. Nitekim vahiy süreci boyunca ilahi bir açıklama olacağı zaman, emrin açıkça ifade edilmesi, aynen söylenmesi ve bildirilmesi gerektiğinde bu anlatım biçimine başvurulmuştur.⁵ Tevhid inancının anlatımında da muhataplara verilmek istenen mesaj birçok kez bu üslupla açık bir şekilde, her seviyeden insanın kolaylıkla anlayabileceği bir deyişle dile getirilmiştir.

Muhtevasında halis bir şekilde tevhid inancının beyan edildiği İhlâs sûresinde doğrudan anlatımın dikkat çeken bir örneğini müşahede etmek mümkündür. "De ki: O, Allah'tır, tektir" ayetinde Allah'ın ulûhiyet bakımından birliği, teklîği ve eşsizliği çok net bir şekilde belirtilmektedir. Hemen ardından "Allah sameddir" buyruğuyla O'nun sonu gelmeyen, kalıcı, devamlı ve geçip gidici olmayan bir rab olduğu açıklanmış,⁶ herhangi bir şerikin olamayacağı beyan edilmiştir.⁷ "Doğurmamış ve doğmamıştır" ifadesiyle de O'nun çocuğunun olmadığı, kendisinin de bir başkasının çocuğu olmadığı yine açıkça bildirilmiştir. Hristiyanların İsa'yı "Allah'ın oğlu" olarak telakki ettikleri ve ona ilahlık atfettikleri bilinmektedir.⁸ Kureyş müşriklerinin melekleri sembolize ettiğine inandıkları Lât, Menât ve Uzzâ gibi bazı putlara müennes isimler vermeleri de melekleri "Allah'ın kızları"⁹ olarak görmelerinin önemli bir sonucu olarak kabul edilebilir.¹⁰ Zira bu nedenle onlar, kendilerine şefaatçi olacakları düşüncesiyle putlara tapmayı hayatlarının önemli bir

³ Kur'an'da her yönüyle eğitim yapılırken kullanılan yöntemler için bk. Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2015), 191-227.

⁴ Ahmet Nedim Serinsu vd., *Dinî Terimler Sözlüğü* (Ankara: MEB Yayınları, 2009), 38.

⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 10/370.

⁶ bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkâni, *Fethu'l-Kadir* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, h. 1414), 5/634.

⁷ Ebü'l-Hasen b. Beşir el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: [Daru İhyai't-Turas](#), h. 1423), 4/923.

⁸ bk. et-Tevbe 9/31.

⁹ bk. en-Nahl 16/57.

¹⁰ bk. Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, ed. Ahmet Zeki Paşa (Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2000), 19; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sâmi b. Muhammed b. es-Selâme (b.y.: Dâr-u Tayyibe, 1420/1999), 2/414.

düsturu haline getirmişlerdi.¹¹ Dolayısıyla bu ayette Allah'ın çocuk sahibi olmak gibi bir durumdan münezzeh olmasına değinilerek tevhid ile bağdaştırılması mümkün olmayan bâtil tasavvurların da asılsız olduğu vurgulanmaktadır. Sûrenin sonunda ise bütün bunların bir hulasası mahiyetinde Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve benzerinin olmadığı¹² "O'nun hiçbir dengi yoktur" ayetiyle deklare edilmektedir.¹³ Görüleceği üzere İhlâs sûresinin, Kur'an muhtevasının en önde gelen konularından birisi olan tevhidin kısa ve net bir şekilde özetlenişi olduğu söylenebilir. Aynı zamanda sûrede doğrudan anlatımın dikkat çeken örnekleri de bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de tevhid inancının anlatımında "De ki" ifadesiyle başlayan ve manası herkes tarafından berrak bir şekilde anlaşılabilen ayetlerin dışında, mesajın açık, sade, kısa ve öz bir şekilde verildiği diğer ayetler de yine doğrudan anlatım üslubu kapsamında değerlendirilebilir. Örneğin "Mabudunuz tek ilah olan Allah'tır; O'ndan başka ilah yoktur; O rahmandır, rahîmdir"¹⁴ ayetinde bütün insanlık tevhid inancına çağrılmakta, bütün insanların ilahının yalnızca Allah Teâlâ olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵ Böylece Allah'ın, kendisine destek olacak bir ortağının, O'na yardım edecek bir yardımcısının ve kendisine karşı çıkabilecek herhangi bir rakibinin bulunmadığı açıkça bildirilmektedir.¹⁶ Sözü uzatmayıp kompleks cümlelere başvurmadan sadece yapılması istenen şeyi söylemenin, tek başına yetersiz kalmakla birlikte mühim bir eğitim metodu olduğu söylenebilir. Özellikle her seviyeden insana hitap edilmesinde ve daha önceden dile getirilip sınırları çizilmiş olan bir ilkenin muhataplara hatırlatılması, pekiştirilmesi ve benimsetilmesinde bu anlatım metodunun kıymetli bir işlevi yerine getireceği açıktır. Kur'an-ı Kerim'de de tevhid inancının anlatımı sürecinde doğrudan anlatım biçiminden sıkça yararlanılmıştır.

2. Akletme, Düşünme ve İbret Almaya Davet

Kur'an'ın nüzulüyle birlikte tebliğ süreci başlayan İslam dini, insanlığa tevhid inancını getirerek insan şerefine yakışmayan başta putperestlik olmak üzere bütün kötü adetleri ortadan kaldırmış, putlara tapma gibi yanlış inanç ve ibâdetleri yasaklamıştır.¹⁷ İslam, çeşitli protestolar ve tepki hareketleriyle karşılaşmasına rağmen, önemli bir toplumsal değişim gerçekleştirmiştir.¹⁸ İnsanların sahip oldukları alışkanlıklarını, yaşamlarını, inanç ve fikirlerini birden değiştirmeleri kolay bir durum değildir. Çünkü kalıcı bir davranış değişikliği ancak belirli bir zaman dâhilinde gerçekleşebilir. İnsanın kendisine verilmek istenen mesajı doğru bir şekilde anlaması, kavraması ve gereğini yerine getirebilmesi için bir düşünme sürecinin gerçekleşmesi gerekir.¹⁹ Dolayısıyla muhatapların düşünebilmeleri için yolun açılması, akıllarına hitap edilmesi, duygularına seslenilmesi, vicdanlarına dokunulması, kalıcı bir davranış değişikliğinin gerçekleşebilmesinde önemli bir etkidir.

¹¹ Yûnus 10/18. Mekke müşriklerinin melekları "Allah'ın kızları" olarak telakki etmeleri, bunu akli bir temele oturtmak için meleklerin annelerinin "cinlerin en seçkin dişileri" olduğunu söylemelerine dair rivayetler için ayrıca bk. Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebunneyl (Mısır: Dâru'l-fikri'l-İslâmî, 1410/1989), 571; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camiü'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Ahmet Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 21/121 Ebû Abdillâh Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîrül-Kebîr* (Beyrut: Dâr İhyau't-Turâsî'l-Arabî, h. 1420), 26/360.

¹² Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2007), 5/716.

¹³ İhlâs 112/1-4. Benzer ayetler için bk. en-Nahl 16/73; eş-Şûra 42/11.

¹⁴ el-Bakara 2/163.

¹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/248.

¹⁶ Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye, ts.), 1/143.

¹⁷ Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 77.

¹⁸ Ünver Günay, "Değişimin Sosyolojik Boyutu Bağlamında Toplumsal Değişme ve İslamiyet İlişkileri", *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 1/44-45.

¹⁹ Zülfikar Durmuş, *Kur'an'a Göre Kur'an* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 184-185.

Kur'an-ı Kerim'de insanların sahip olduğu bu fitrî yapı dikkate alınarak muhataplar birçok kez akletmeye, düşünmeye ve ibret almaya davet edilmiştir. Kâinatta cereyan eden düzen ve işleyişten,²⁰ yüce Allah'ın eşsiz yaratıcılığından,²¹ insana verilen nimetlerden,²² inkârcılıkta direnenlerin akıbetinden²³ vb. çeşitli ibret tabloları sunularak muhataplardan birçok kez tefekkür etmeleri ve ders çıkarmaları istenmiştir. Kâinattaki yağmur, rüzgâr, göğün ve yerin yapısı, gece ve gündüzün değişmesi, rüzgârların yön değiştirmesi gibi tabiat olayları, doğal olgular olarak değil, insanların yaratıcıya ulaşmasını sağlayan işaretler ve semboller olarak sunulmuştur.²⁴ Daha açıkçası Kur'an'da varlıkların nasıl yaratıldığından çok niçin yaratıldıklarına, görevlerine ve amaçlarına vurgu yapılarak, tasvir edici değil anlam katıcı bir dil kullanılmıştır.²⁵ Böylelikle tabiatla cereyan eden hadiselerle insanların tevhide ulaşmalarını sağlayacak bir misyon yüklenmiştir.

Konumuzun amacını ve kapsamını aşmaması bakımından hepsini zikredemeyeceğimiz birçok ayette,²⁶ kâinatta cereyan eden muhteşem düzen üzerinden Allah Teâlâ'nın gücüne, kudretine ve mutlak otoritesine vurgu yapılarak insanlar düşünüp akletmeye, bütün bunları yaratan yegâne güce boyun eğmeye çağrılmıştır.²⁷ Çünkü tabiatdaki eşsiz düzen ve işleyiş, kendisinden başka ilah olmayan yüce bir gücün varlığına delalet eder.²⁸ Böylelikle evrende yüce Allah'ı gösteren bütün işaret ve semboller, akleden, düşünen ve ibret alan bir insana delil olarak sunulmuştur. Zira Allah Teâlâ'yı bilmenin yolu, O'nun varlığının delilleri üzerinde düşünmekten geçer.²⁹ Kur'an-ı Kerim'de muhataplar, kâinattaki bütün işaretler ve semboller üzerinde düşünerek tevhid inancını kabul etmeye sevk edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de muhataplar tevhid inancı doğrultusunda akletmeye, düşünmeye ve ibret almaya davet edilirken kullanılan argümanlar sadece tabiat olaylarıyla sınırlı değildir. İnsanın kendi yaratılışı,³⁰ Allah'ın insanoğluna bahsettiği nimetler ve lütuflar,³¹ Allah'a ortak koşulan ve Allah dışında tapınılan sahte ilahların, ilahlık vasfını taşımadığı vurgusu,³² aynı zamanda Allah'ı inkâr eden toplumların akıbetleri³³ de yine muhatapların ibret alarak tevhid inancına ulaşmaları için yer verilen önemli hususlar arasında zikredilebilir. Zira Kur'an'da yer verilen bütün bu âfâkî ve enfüsi delillerden sonra muhataplar bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ders çıkarmaya davet edilmektedir. Dolayısıyla tevhid inancının anlatımında muhatapları akletmeye, düşünmeye ve ibret almaya davet etmenin, Kur'an'ın dil ve üslubunun önemli bir beyan yöntemi olduğu söylenebilir.

²⁰ el-Câsiye 45/3-5.

²¹ el-Ankebût 29/44.

²² el-Ankebût 29/67.

²³ er-Rûm 30/9.

²⁴ Toshîhiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 206-207.

²⁵ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 18-20.

²⁶ Örneğin bk. el-Furkân 25/61-62; en-Nûr 24/44; en-Nahl 16/ 12-13; en-Neml 27/60.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni - İbrahim Etfiş (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1384/1964), 8/386.

²⁸ Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1986), 4/285.

²⁹ er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 17/306.

³⁰ et-Târik 86/5-8.

³¹ İbrâhîm 14/34.

³² el-Hac 22/73.

³³ er-Rûm 30/9.

3. Mukâyeseli Anlatım

Kur'an-ı Kerim'de, nüzul sürecinin başlangıcından sonuna kadar tevhid ilkesi ele alınırken çeşitli anlatım biçimlerine sıklıkla başvurulmuştur. Bu anlatım yöntemlerinden birisi de mukâyeseli anlatım üslubudur. Hak ile bâtılın, doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün karşılaştırılması, farkının ortaya konulması ve mantıkî olarak izah edilmesine dayanan mukâyeseli anlatım, her şeyin zıddıyla kaim olduğu düşünülduğünde tutarsız/hatalı inanç, tutum ve davranışların ayırt edilebilmesi noktasında önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir.³⁴ Çünkü hakkın bilinebilmesi için bâtılın, iyinin bilinebilmesi için kötünün, doğrunun bilinebilmesi için de yanlışın sınırlarının çizilmesi gerekir. Zira muhatap alınan kimselere kabul ettirilmek istenen bir ilkenin mantıkî olarak ortaya konulması, o ilkenin daha kolay kabul edilmesine, benimsenip içselleştirilmesine mühim bir fayda sağlar. Bütün bunların etkisiyle Kur'an'da insanların tevhid, hakikat ve hidâyet yoluna girmelerini; şirk, dalâlet ve bâtil işlerden uzak durmalarını sağlamak amacıyla mukâyeseli anlatım üslubuna aktif bir şekilde yer verilmiştir.

Kur'an'ın en temel gayesi, her türlü şirkin ve şirki besleyen bütün kaynakların kurutulmasıdır.³⁵ Çünkü o, kendi ifadesiyle Allah'ın ancak tek bir tanrı olduğunun bilinmesi ve akıl sahiplerinin öğüt alması için gönderilmiş bir bildirimdir.³⁶ Kur'an'daki mukâyeseli anlatım üslubunun önemini bilhassa tevhid ile ilgili ayetlerin anlatımında görmek mümkündür. Bireylerin farklı his, idrak, şuur, zihin ve akıl dünyasına sahip olduğu gerçeğini dikkate alan Kur'an,³⁷ Allah ile sahte tanrıları,³⁸ mümin ile kâfiri,³⁹ iman edenlerle inkâr edenlerin ahirette karşılaşacakları durumu,⁴⁰ hidâyet ile dalâleti,⁴¹ cennet ile cehennemi⁴² vs. kıyaslayıp bunlar arasındaki farkları ortaya koymak suretiyle muhataplarının basiretlerine hitap etmiştir.⁴³ Böylelikle onları diğer bütün varlıkların ilahlığını reddederek ulûhiyeti yalnızca Allah'a özgü kılmaya çalışmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de tevhid inancının anlatımında yer verilen mukâyeseli ifadelerin daha iyi anlaşılması adına birkaç örnek zikretmek yerinde olacaktır. Örneğin Kur'an'da "*Allah yaptığın- dan sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.*"⁴⁴ ilahi hitabına yer verilmiştir. Allah'ın hiçbir dengi olmayan, en yüce ve her şeyi var eden tek güç olması dolayısıyla O'nun sorguya çekilmesinin söz konusu bile olamayacağı ancak -başta Allah hakkında asılsız ithamlarda bulunan müşrikler olmak üzere- bütün kulların ise söyledikleri ve yaptıkları her şeyden dolayı sorguya çekilecekleri⁴⁵ muhteşem bir yaratan-yaratılan⁴⁶ kıyaslaması yoluyla dile getirilmiştir. Çünkü sorgulayanın daha üstün, bilgili ve yetkili olması gerekir ki her şeyin "tek" yaratıcısı olan Al-

³⁴ Yunus İşeri, *Kur'an'da Bir Anlatım Türü Olarak Mukayeseli Anlatım* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 55.

³⁵ Veysel Gengil, *Kur'an'ın Muhataplarını İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 25.

³⁶ İbrâhîm 14/52.

³⁷ Veysel Gengil, "Kur'an'ın Çift Kutuplu Anlatım Üslubu", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Bahar 2019), 61.

³⁸ el-Bakara 2/165.

³⁹ et-Tegâbün 64/2.

⁴⁰ el-Kasas 28/61.

⁴¹ el-İsrâ 17/15.

⁴² el-Furkân 25/11-15.

⁴³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hatice Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğîb ve Terhîb* (İstanbul, Kuramer, 2017), 61-91.

⁴⁴ el-Enbiyâ 21/23.

⁴⁵ bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/306.

⁴⁶ bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/75.

lah'tan daha üstün, bilgili ve yetkili bir varlık yoktur.⁴⁷ Böylece bu kıyas üzerinden hükümlerinin yalnızca Allah'a ait olduğu belirtilerek O'nun "birliği" ile bir bağ kurulduğunu müşahade etmek mümkündür. Ayrıca ayette yapılan mukayese üzerinden, müşriklerin Allah'ın şeriki olduğuna dair asılsız ithamlarının yanlarına kalmayacağı, çünkü bundan dolayı hesaba çekilecekleri de haber verilmektedir.⁴⁸ Bütün bu cihetleriyle ayette başvurulmuş mukayese yönteminin, tevhidin etkin bir şekilde dile getirilmesine mühim bir katkı sağladığı söylenebilir.

"Allah adaletle hüküm verir; onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve görendir."⁴⁹ ayetinde de mukayeseli anlatım üslubuna başvurularak Allah ile bâtil tanrılar arasında bir kıyas yapılmaktadır. Görüleceği üzere ayette açık bir şekilde Allah'ın adaletle hükmettiğine; Mekke müşriklerinin putlar ve dikili taşlar gibi⁵⁰ Allah'tan başka tapmakta oldukları birtakım varlıkların ise hiçbir şeye hükmetmeye muktedir olmadıklarına değinilmektedir. Böylece özellikle vahyin ilk muhataplarının ibadet hayatlarında mühim bir yeri olan putların acziyeti ve ilahlığa layık olmadıkları belirtilmektedir.⁵¹ Cansız varlıklar hakkında hakiki anlamda bir hükmetme veya hükmetmemenin söz konusu olamayacağından dolayı burada Allah'ın dışında yalvarılan putların acizliği ve onlara tapan müşriklerin tutarsızlığı gösterilmektedir.⁵² Çünkü onlar taş ve tahtadan yapılan birtakım cansız varlıklar olmaları hasebiyle sadece hükmetmeye değil aslında hiçbir şeye muktedir değildirler.⁵³ Ayette bir yönüyle Mekke müşriklerine, böyle aciz bir durumda olan varlıkların Allah'ın ulûhiyetine nasıl ortak olabilecekleri de sorulmaktadır.⁵⁴ Birtakım putları Allah'a ortak koşmak suretiyle şirk inancı üzere bulunan kimseleri sorgulamaya yönelten bu kıyaslama vasıtasıyla tevhid veciz bir şekilde dile getirilmiştir.

4. İstifhâm Üslubu

Kur'an-ı Kerim, anlatımında tek bir tarz değil, hedeflediği amaçlar doğrultusunda birçok farklı üslup ve ifade biçimi kullanarak muhataplarının gönüllerine hitap etmiştir.⁵⁵ Bu anlatım tarzlarının en önde gelenlerden birisi de istifhâm yani soru-cevap metodudur. Nitekim muhataptan bir cevap beklemekten ziyade onun ilgisini ve dikkatini çekmek, anlatımı daha etkili bir hale getirmek, mesajın anlaşılmasını kolaylaştırmak, insanların muhâkeme yapmasını sağlamak, onlara doğruyu buldurmak, onları ikna etmek gibi amaçlarla yöneltilen sorulara istifhâm denir.⁵⁶ Bu bakımdan soru sorulurken asıl amaç esasında bir bilgiyi öğrenmek veya bir şeyi anlamak olmasına rağmen istifhâm üslubu, anlatımı etkili kılmak, verilmek istenen mesajın daha iyi anlaşılmasını sağlamak, gerçeği muhataba ikrar ettirmek gibi çeşitli amaçlarla hakiki anlamının dışında kullanılmıştır.⁵⁷ Vahiy süreci boyunca istifhâma, tevhid inancının muhataplara benimse-

⁴⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/673.

⁴⁸ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984), 17/ 46.

⁴⁹ el-Mü'min 40/20.

⁵⁰ Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* (Kahire: Daru's-Sâbûnî, 1997/1417), 3/89.

⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 24/ 118.

⁵² Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Amâdî Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim* (Beyrut: Dâr İhyau't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 7/272.

⁵³ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Ali Abdulbârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h. 1415), 12/314.

⁵⁴ Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî - Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 620.

⁵⁵ Mustafa Sadık er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyyi* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1425/2005), 167.

⁵⁶ Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, 86.

⁵⁷ Avnullah Enes Ateş, "İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması", *Çanakkale Onsekiz Mart*

tilmesi noktasında etkin bir şekilde yer verilmiştir.

İlahi kelamdaki tevhid inancının anlatımında istifhâm üslubuna örnek teşkil eden bazı ayetlere değinmek meselenin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Örneğin “*Ey zindan arkadaşlarım! Çeşit çeşit tanrılar mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı (inanıp bağlanmak için) daha iyi?*”⁵⁸ ayet-i celilesinde, Kur'an-ı Kerim'de tevhid inancının anlatımında kullanılan istifhâm üslubunun dikkat çeken bir misalini müşahede etmek mümkündür. Burada Hz. Yûsuf'un bir iftira sebebiyle hapse atılması sonrasında, rüya gören ve bu rüyalarının yorumunu merak eden zindandaki iki mahkumla yaptığı bir konuşmaya yer verilmektedir. Dikkat çeken nokta ise rüyaları yorumlamadan, onların kendisini pür dikkat dinlediği bir ortamda, öncelikle tevhidin hakikatini ve şirkin bâtıllığını dile getirmesi, sonra ise -bir sonraki ayette- rüyaların yorumunu yapmasıdır.⁵⁹ Bu durum bir hakikat ortaya konulurken mesajın daha etkileyici ve daha akılda kalıcı olması bakımından, hitap edilen kimselerin dikkatinin üst seviyede olduğu bir zamanı seçmenin önemine de işaret etmektedir.

Hz. Yûsuf burada bir cevap beklemekten ziyade takrir anlamında istifhâma başvurarak hitap ettiği kimselere hakikati ikrar, itiraf ve kabul ettirmeyi amaçlayan bir soru yöneltmiştir.⁶⁰ Zira takrir anlamında kullanılan istifhâm, bilinmeyen bir konuda bilgi almak maksadıyla değil, soru yöneltilen kimselere hakikati onaylatma gayesine matuf olarak kullanılır.⁶¹ Buradaki ayette de Hz. Yûsuf'un, o dönemde çoktanrılı bir inancı benimsemiş olan ve yaklaşık otuz kadar tanrısı bulunan Mısırlılara inançlarının yanlışlığını ortaya koymayı, böylece muhataplarına tevhidi telkin etmeyi amaçlayan takriri anlamda bir soru sorduğu gözlemlenebilir.⁶² Ayetteki anlatım metoduyla etkin bir şekilde tevhid inancının dile getirilip şirkin yanlışlığına dikkat çekilmekte olduğu söylenebilir.

Kur'an'da tevhid inancının anlatımında başvurulan bir başka istifhâm üslubu da “*De ki: 'Allah'ı bırakıp da size zarar da veremeyen yarar da sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz! Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.*”⁶³ ilahi beyanıdır. Ayette Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'yı ve annesini ilah edinenlere azarlama anlamında yönelmiş olduğu bir soru bulunmaktadır.⁶⁴ Bu soruyla kendilerine hiçbir fayda sağlamaya ya da zarar vermeye güç yetiremeyen şeyleri Cenab-ı Hakk'a ortak koşan kimseler azarlanmakta ve kınanmaktadır.⁶⁵ Yani sorulan sorunun, onlardan bilinmeyen bir şeyin cevabını beklemeye dönük değil, yapmakta oldukları yanlış yüzlerine vurmaya yönelik olduğu söylenebilir. Böylece gerçek bir ilahın onu aciz gösterecek hiçbir özelliğe sahip olmaması gerektiği vurgulanarak onların, İsa'yı Allah'a ortak koşmak suretiyle büyük bir çelişki içerisine düştükleri bildirilmiştir.⁶⁶ Yani ayette muhataplara yöneltilen soru, salt bir soru cümlesi olarak değil, bir yanlışın belirtilmesi, bir kınama ve bir yadırgama şeklinde anlaşılmalıdır. Netice itibarıyla Kur'an-ı Kerim'de istifhâm üslubu vasıtasıyla tevhid inancının etkin bir şekilde dile getirildiği söylenebilir.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (Nisan 2016), 123.

⁵⁸ Yûsuf 12/39.

⁵⁹ el-Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî, 6/431.

⁶⁰ bk. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîrû'l-Menâr* (b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1410/1990), 12/253.

⁶¹ Ateş, “İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması”, 134.

⁶² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 12/ 274-276.

⁶³ el-Mâide 5/76.

⁶⁴ Ateş, “İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması”, 129.

⁶⁵ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezaya'l-Kitabî'l-Kerim*, 3/68.

⁶⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/251.

5. Temsilî Anlatım

Kur'an-ı Kerim'de, tevhid inancının anlatımında başvurulan birçok farklı anlatım yönteminden birisi de temsilî anlatımdır. Bir şeyi yazı ya da başka bir şey vasıtasıyla betimlemek, örneklendirmek, misallendirmek veya tasvir etmek gibi anlamlara gelen temsil,⁶⁷ bir hakikatin, bir fikrin, bir konunun, yani soyut karakterden bir değer imgesinin kendisi vasıtasıyla iyice açıklandığı, vuzuha kavuştuğu; etkili ve kalıcı olacak biçimde vurgulandığı bir üslup biçimidir.⁶⁸ Nitekim temsilî anlatımda, soyut ve manevi anlamlar müşahhas ve somut hale getirilir.⁶⁹ Bu yönüyle temsilî anlatım, mesajın somutlaşmasına ve kolayca anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir üslup biçimidir.

Temsilî anlatımın genel anlamda muhatapları ikna etmek, konuyu muhatapların zihninde daha açık ve anlaşılır bir hale getirmek, bir konuyu güzel göstererek teşvik etmek ya da çirkin göstererek sakındırmak, duyguları harekete geçirmek, akla ve vicdana hitap etmek, anlatıma güzellik, zarafet ve çeşitlilik kazandırmak gibi amaçlarla kullanıldığı söylenebilir.⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de de bütün bu işlev ve fonksiyonlarından dolayı temsilî anlatıma sıkça başvurulmuştur. Bu anlatım üslubuna yer verildiği bizzat ilahi kelamın kendisi tarafından bildirilmiştir.⁷¹

*“Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz.”*⁷² ayeti Kur'an-ı Kerim'de temsilî anlatımın en dikkat çekici örneklerinden biridir. Kur'an-ı Kerim, tevhid inancıyla ilgili olarak bizzat hayatın içinden bir olgu seçerek muhataplarına kolayca anlayıp kavrayabilecekleri bir örnek sunmuştur.⁷³ Nitekim Kur'an'ın nazil olduğu dönemde yaygın bir uygulama olan efendi-köle ilişkisi düşünüldüğü zaman, kendi kölelerini sahip oldukları mallara ortak kabul etmeyen ve onları herhangi bir açıdan kendilerine eşit saymayan bu kimselerin, Allah'a cin, melek, put, ağaç gibi çeşitli varlıkları ortak koşarak çelişki içine düştükleri vurgulanmıştır.⁷⁴ Bu örnek özetle “Sizinle aynı türden olan köleyi efendisine eşit saymıyorsunuz da yaratılmış olanı yaratıcısına nasıl eşit görürsünüz?” manasında bir eleştiri ve uyarı anlamı da taşımaktadır.⁷⁵ Çünkü insanların kendi nefsi için bile kabul etmediği ve razı olmadığı bir durumu Allah'a yakıştırmasının garabetten başka bir açıklaması olamaz.⁷⁶ Beşeriyet makamında köle-efendi ortaklığının mümkün olmadığı gibi mahlûkiyet ve hâlikîyyet makamında da böyle bir ortaklığın asla söz konusu olamayacağı⁷⁷ temsilî anlatım yoluyla veziz bir şekilde ifade edilmiştir.⁷⁸

⁶⁷ Ebu Nasr İsmail bin Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-luğa ve sıhâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), “msl”, 5/1816.

⁶⁸ Sadık Kılıç, “Kur'ân ve Hadislerde Temsilî Anlatım Örnekleri”, *İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Bahar 2010), 13.

⁶⁹ Süleyman Koçak, “Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 190-197.

⁷⁰ bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1410/1990), 1/486-494.

⁷¹ İbrâhîm 14/25; el-Kehf 18/54; er-Rûm 30/54; ez-Zümer 39/27.

⁷² er-Rûm 30/28.

⁷³ Nâsirüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Abdurrahman el-Mera'selî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, h. 1418), 4/206.

⁷⁴ Eyyüp Tuncer, *Kur'an'da Tevhid Melekesinin İnşası* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 70.

⁷⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/310-312.

⁷⁶ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/10.

⁷⁷ Tuncer, *Kur'an'da Tevhid Melekesinin İnşası*, 71.

Kur'an-ı Kerim'de tevhid inancının anlatımında temsilî anlatıma yer verilerek şirkin anlamsızlığına dikkat çekilmiştir.⁷⁹ Nitekim esasında bütün bu misallerin verilmesindeki gaye, insanların bildikleri ve tecrübe ettikleri olaylardan ders alarak şirkten uzak durmalarını ve Allah'ın kendisinden başka ilah olmayan yegâne varlık olduğuna iman etmelerini sağlamaktır. Bir diğer ifadeyle şirkin iptali ve tevhidin inşası, verilen bütün bu misallerin temel amacını oluşturmaktadır. Dolayısıyla tevhid inancı gibi soyut yönü ağır basan bir mesele, insanların bilgi ve tecrübelerinden örnekler sunularak somutlaştırılmıştır. Böylelikle bu inancın ehemmiyeti muhatapların kolayca anlayabileceği bir şekilde ifade edilmiştir.

6. Edebî Tasvir

Kur'an-ı Kerim'de aktif bir şekilde kullanılan edebî tasvir, vahyin en temel anlatım üsluplarından birisidir. Tecsim ya da vücut verme olarak da isimlendirilen edebî tasvir, bilhassa soyut meselelerin somutlaştırılmasında, müşahhas ve duyularla algılanabilir hale getirilmesinde önemli bir işlevi yerine getirmektedir.⁸⁰ Kur'an-ı Kerim'de, genel anlamda işlenen birçok konu tasvirle ele alınmıştır. Örneğin müşahede edilen bir olay, görünen bir manzara, zihinsel bir mana ve psikolojik bir durum, aynı zamanda insan tipleri somut bir biçimde canlandırılan tablolarla ifade edilmiş, onlara hayat verilmiş ve hareketlilik kazandırılmıştır.⁸¹ Bu bakımdan muhataplar da meydana getirilmek istenilen etki, bazen yaşanmış bazen de yaşanacak olay ve diyaloglar yardımıyla canlı bir tablo halinde gözler önüne serilmiştir.⁸² Kur'an'ın tasviri ifade tarzına bir de konuşma ve ahenk de eklenince dinleyicilerin ve okuyucuların kendilerini adeta olayın meydana geldiği veya geleceği sahnede bulmaları sağlanmıştır.⁸³ Öyle ki; Kur'an'ı dinleyen kimse, edebî tasvir sayesinde bunun okunan bir söz ve meselenin kavranmasını kolaylaştıran bir örnek olduğunu unutarak adeta sahneye gelip giden şahıslar tahayyül etmeye başlar.⁸⁴ Böylece okuyucu veya dinleyici yer verilen diyalogları sanki kendisi yaşıyor, anlatılan olaylar sanki kendi gözünün önünde gerçekleşiyormuş gibi bir hisse ve etkiye kapılarak empati kurma, aynı durumun kendisinin de başına gelebileceğini anlama fırsatı yakalar. Bu durumun sağlanması ise Kur'an'ın muhataplarından istediği anlamda bir tutum ve tavır değişikliğinin gerçekleşmesinde önemli bir rolü yerine getirir.

Kur'an-ı Kerim'deki en hâkim üslup tarzlarından birisi olan edebî tasvire tevhid inancının anlatımında da sıkça başvurulmuştur. Bilhassa Mekki sûrelerde, İslam'ın inanç esaslarının şekillenmesinden ve aynı zamanda şirke mücadele edilmesinden dolayı, tevhide inanan ve inanmayanların durumlarının anlatıldığı tasvirlerin geniş bir yer tuttuğu ifade edilebilir.⁸⁵ Öyle ki bu tasvirlerde Allah'a şirk koşan insanların, inkârları sebebiyle ahirette Allah'ın gazabına maruz kalacakları,⁸⁶ Allah'ın dışında taptıkları çeşitli varlıkların kendilerine hiçbir fayda sağlayamaya güç yetiremeyeceği,⁸⁷ şeytanın ve inkârcılıkta peşlerinden gittikleri önderlerin kendilerini

⁷⁸ Diğer bazı örnekler için bk. el-Ankebût 29/41; ez-Zümer 39/29.

⁷⁹ Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 3/422.

⁸⁰ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, çev. Kâmil M. Çetiner (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 105.

⁸¹ Fadime Kavak, *Kur'an'da Edebî Tasvir* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 88.

⁸² Tiyek, Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü, 104.

⁸³ İsmet Ersöz, "Kur'an'ın Üslûp ve İ'cazı", *Diyanet İlmî Dergi*, 23/1 (Mart 1987), 50.

⁸⁴ Ersöz, "Kur'an'ın Üslûp ve İ'cazı", 50.

⁸⁵ bk. Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000), 164-233.

⁸⁶ el-Mü'minûn 23/105-111.

⁸⁷ el-Kasas 28/62-64.

nasıl yüzüstü bırakacağı⁸⁸ adeta canlı bir tablo halinde dile getirilir. Bütün hissiyat ve duygulara hitap eden bu anlatım üslubu, inkârcıların şirk noktasındaki dirençlerinin kırılmasını kolaylaştırmıştır. Diğer yandan bu anlatım üslubuyla Allah'ın vahdetine iman eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayanların ise rablerinin rızasına mazhar olacakları,⁸⁹ ahiret günü her türlü korkudan emin olup cennette çeşitli nimetler içerisinde bulunacakları⁹⁰ ve cehennemden uzak tutulacakları⁹¹ canlı bir tablo halinde okuyucuların veya dinleyicilerin gözlerinin önüne sunulurken tevhid inancını benimsemeleri desteklenmiştir. İlahi kelimada bu anlatım yönteminin birçok farklı örneğini görmek mümkündür.⁹² Böylece anlatım çeşitlendirilip tekdüzelikten kurtarılarak hem aynı mesajın birden çok kanalla gitmesinin yolu açılmış hem de gerek avamdan gerekse havastan daha çok kişiye hitap edilmiştir.⁹³ Netice itibarıyla edebî tasvirle anlatım yöntemi, Kur'an muhtevası içerisinde kıymetli bir rol üstlenmiştir.

7. Kıssalar

Kur'an-ı Kerim'de bir hakikat ifade edilirken kullanılan üslup çeşitliliğinin ve anlatım güzelliğinin birisi de vahyin önemli bir yekûnunu teşkil etmekte olan kıssalardır. İnsanın yaratılışının kuru fikirleri dinlemekten ziyade müşahhas fikirlere müttemayil olmasından dolayı Kur'an-ı Kerim'de, en güzel kıssalar adeta gözlerimizin önünde canlanıyormuşçasına anlatılır.⁹⁴ Bu bakımdan bir dini davet kitabı olan Kur'an-ı Kerim, öğrenmeye sevk eden kuvveleri harekete geçirmek, teşvik etmek ve uyarmak amacıyla kıssaları önemli bir vasıta olarak kullanmıştır.⁹⁵ Çünkü fikrî anlamdaki soyut meselelerin doğrudan aktarımı, muhataplardan beklenen bir tavır değişikliği bakımından her zaman yeterli olmayabilir. Bu yüzden çeşitli hakikatlerin aktarımında, insan zihninin monotonluktan kurtarılıp canlı tutulmasının, aklının yorulmamasının, duygu ve gönül dünyasına hitap edilmesinin etkisi büyüktür.

Kur'an-ı Kerim'de tevhidin sembol ismi olan ve bu yolda verdiği mücadelenin önemli ölçüdeki etkisiyle ismi birçok kez "Hanîf" kelimesiyle birlikte anılan Hz. İbrahim'e burada ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Zira Kur'an kıssalarında onun tevhid yolunda verdiği mücadeleye geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bundan dolayı Hz. İbrahim, tevhidin öncü ismi olarak kabul edilmiştir. Onun tevhide dair mücadelesinin ele alındığı kıssalar arasında mühim bir yeri olan Şuarâ sûresindeki, babası ile kavmi arasında geçen diyalogun yer aldığı ayetleri zikretmek konunun anlaşılmasına önemli ölçüde ışık tutacaktır:

*"Onlara İbrâhim'in öyküsünü de anlat. Hani o, babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' diye sormuştu. 'Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz' diye cevap verdiler. İbrâhim, 'peki ama dua ettiğinizde onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' dedi. 'Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk' dediler. İbrâhim dedi ki: 'İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığını hiç düşündünüz mü? 'İyi bilin ki âlemlerin rabbi dışında taptıklarınız benim düşmanımdır.'"*⁹⁶ şeklinde devam eden bu kıssada görüleceği üzere Hz. İbrahim açıkça, hitap ettiği kimselerin içinde bulunduğu şirk inancına tepki göstermekte, putlara tapmanın ve

⁸⁸ İbrâhîm 14/21-22.

⁸⁹ el-Beyyine 98/7-8.

⁹⁰ Fussilet 41/30-32.

⁹¹ Meryem 19/68-72.

⁹² Örneğin bk. el-En'âm 6/22-24; Yûnus 10/28-30; el-Mâide 5/116-120.

⁹³ Tiyek, Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü, 107.

⁹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV yayınları, 2021), 199.

⁹⁵ Muhammed Çelik, *Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 309-310.

⁹⁶ eş-Şuarâ 26/69-77.

onlardan medet ummanın anlamsız ve beyhude bir inanç olduğuna dikkat çekmektedir. Hz. İbrahim'in kıssasının bir bölümüne yer verilerek onu sevdiklerini iddia eden Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed'i (s.a.v) de sevip tabi olmaları gerektiği, çünkü Allah resulünün de tıpkı Hz. İbrahim gibi insanları tevhide davet etmekte olduğu kıssada işaret edilen önemli bir husustur.⁹⁷ Böylece kıssalarla anlatım üslubu vasıtasıyla⁹⁸ insanlara dolaylı bir şekilde tevhid bilinci aşılanmıştır. Bu şekilde belki doğrudan söylenmiş olsa peşinen reddedecek olan muhataplara tevhid hakikati, kıssalarla anlatım yoluyla farklı bir formatta iletilmiştir.

8. Allah Merkezli Üslup

Kur'an-ı Kerim'de de hedeflenen ilkelerin benimsetilmesi doğrultusunda birçok farklı üslup ve yöntem başvurulmuştur. Bunların en önde gelenlerinden birisi ise "teosentrik dil" olarak da ifade edilen *Allah merkezli* üsluptur.⁹⁹ Öyle ki ilahi vahiyde etkin bir şekilde kullanılan Allah merkezli üslup, Kur'an-ı Kerim'in en hâkim anlatım üslubu olarak kabul edilebilir. Nitekim Kur'an'ın anlatım metodu incelendiği zaman evrende gerçekleşen her bir hadisede, makro ve mikro boyutuyla bütün olayların merkezinde fail güç olarak Allah Teâlâ'nın bulunduğu rahatlıkla hissedilecektir.¹⁰⁰ Bir diğer ifadeyle kâinatta cereyan eden hiçbir olayın, yegâne güç ve kudret sahibi olan yüce Allah'ın tasarrufu, izni ve iradesi olmaksızın meydana gelemeyeceği, O'nun evrende meydana gelen her hadiseye müdahil olduğu vahyin en temel anlatım yöntemidir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'de işlenen her bir konunun ve ele alınan her bir meselenin bir şekilde yüce Allah'ın sonsuz güç, kudret ve otorite sahibi olmasıyla ilişkilendirildiğini ifade etmek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de Allah merkezli bir anlatım üslubunun tercih edilmesinde, Mekke müşriklerinin hayat felsefesi ve dünya görüşlerinin belirleyici en temel etken olduğu söylenebilir.¹⁰¹ Nitekim esasında zihinlerinde bir Allah düşüncesi olmakla birlikte, O'na dünyada tasarruf hakkı vermeyen ve varlığını kabul ettikleri bu yüce yaratıcıya çeşitli ortaklar koşarak şirk hâkimiyeti içerisinde bir yaşam süren müşrik dünya görüşü karşısında Kur'an-ı Kerim'in Allah düşüncesini çok yoğun bir şekilde vurguladığı müşahade edilir.¹⁰² Gerek beşerî gerekse ilahi olsun Kur'an-ı Kerim'de, ele alınan her bir konuda, bizzat insana ait fiiller de dâhil olmak üzere evrende olup biten her bir hadisede fail gücün Allah Teâlâ olduğu açıkça beyan edilmiştir. Güneşi, ayı ve yıldızları kendi emrine boyun eğdirip dilediği gibi sevk ve idare eden yüce Allah'tır.¹⁰³ Spermanın teşekkülünden, yumurta hücreleriyle birleşmesine kadar canlıların geçirdiği muhtelif yaratılış aşamalarında da yine fail güç olarak Allah Teâlâ zikredilmektedir.¹⁰⁴ Milletleri tarih sahnesine çıkaran ve nihayetinde yok eden,¹⁰⁵ bir toplumun eliyle başka bir toplumu def eden,¹⁰⁶ kullarına hesapsız rızık veren,¹⁰⁷ dualara karşılık veren,¹⁰⁸ güldüren ve ağlatan,¹⁰⁹ kullarının üzerine sekinet

⁹⁷ Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 4/157.

⁹⁸ Diğer bazı örnekler için bk. el-A'râf 7/59-85.

⁹⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 63.

¹⁰⁰ Ömer Özsoy, "Dinsel Bir Metin Olarak Kur'an'ın Bazı İfade Özellikleri", *I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler*, ed. Mehmet Akif Ersin vd. (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 182-183.

¹⁰¹ bk. Ekrem Bayat, *Kur'an'da Allah Merkezli Anlatımlar* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 305.

¹⁰² bk. Zekeriyâ Pak, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ani Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 325-326.

¹⁰³ A'râf 7/54.

¹⁰⁴ et-Târık 87/5-7; el-Mü'minûn 23/12-14; el-Hac 22/5.

¹⁰⁵ et-Tevbe 9/39;

¹⁰⁶ el-Bakara 2/251.

¹⁰⁷ en-Nûr 24/38.

indiren,¹¹⁰ dilediğini hidâyete erdiren ve dilediğini dalâlette bırakan,¹¹¹ kalpleri mühürleyen,¹¹² ganimetleri taksim eden,¹¹³ savaşta müminleri meleklerle destekleyen,¹¹⁴ atan ve öldüren,¹¹⁵ düşmanların kalplerine korku saçan¹¹⁶ Hz. Peygamber'i Zeynep b. Cahş ile evlendiren¹¹⁷ ve daha hepsini zikretmekten aciz kaldığımız birçok hadiseyi gerçekleştiren de yine yüce Allah'tır. Görüleceği üzere ilahi kelimada, her an fail ve müdahil güç olarak Allah Teâlâ'nın, hemen her olay ve olgunun daima merkezinde olduğu bildirilmektedir. Netice itibariyle Allah merkezli anlatım, vahyin dil ve üslubunun en temel karakteristik özelliği olarak kabul edilebilir.

9. Müjdeleme, Övme ve Teşvik

İnsanı hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaştırma hedefini güden Kur'an-ı Kerim'de, belli davranışların yapılması karşılığında muhataplarının çeşitli arzularına ve ihtiyaçlarına hitap eden hem maddi hem de manevi birçok ödülden bahsedildiği görülür.¹¹⁸ Vahiy süreci boyunca, kalplere tesir etmek, dinin temel prensiplerini, emir ve yasaklarını zihinlere nakşetmek, aynı zamanda bütün bunların pratik hayatta uygulamaya konulmasını sağlamak amacıyla insanlar, gayret sarf etmesi gereken birtakım alanlar ve amaçlar doğrultusunda yönlendirilmiş, istenilen davranışların yapılması karşılığında kendilerine çeşitli ödüller ve mükâfatlar vaad edilmiştir.¹¹⁹ Sarf edilen emeklerin ise hiçbir şekilde zayi olmayacağı, çünkü bütün bu vaadlerin her şeyin hükümlerine kendisine ait olan Allah Teâlâ tarafından yapıldığı birçok kez vurgulanmıştır.¹²⁰ Hiç şüphesiz ki iman edenlerin motivasyonunu artırmak, onları imanları neticesinde karşılaştıkları çeşitli sıkıntılar ve problemler karşısında güdülemek, böylece inançları doğrultusunda azim, cesaret ve kararlılık göstermelerini sağlamak gibi amillerin, yapılan bütün bu vaadlerde önemli ölçüde etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanlara yönelik olarak da çeşitli müjdeleme, övme ve teşvik ifadelerine sıklıkla rastlanmaktadır. Başka bir ifadeyle iman eden ve imanının gerekleri doğrultusunda sebat gösteren müminler ilahi kelimada birçok kez müjdelenmiş, övülmüş, bu yolda istikrarlı ve kararlı bir duruş göstererek yürümeleri yönünden teşvik edilmiştir. Ayrıca her ne kadar öncelikli olarak iman edenleri ilgilendiren bir yönü olsa da bu anlatım yönteminin, insan fitratında mevcut olan dini potansiyeli harekete geçirmesi, vicdanlara dokunması ve insanlara iman sevgisini aşılması bakımından inkârcılara yönelik bir boyutunun bulunduğu da unutulmamalıdır.¹²¹ Nitekim insanın gönlünü okşayan, hislerine ve duygularına hitap eden bu üslup biçiminin, vaad edilen nimetlere nail olma isteğiyle insanda var olan imanî

¹⁰⁸ el-Bakara 2/186.

¹⁰⁹ en-Necm 53/43.

¹¹⁰ et-Tevbe 9/26.

¹¹¹ el-En'âm 6/125.

¹¹² el-Bakara 2/7.

¹¹³ el-Enfâl 8/41.

¹¹⁴ el-Enfâl 8/9.

¹¹⁵ el-Enfâl 8/17.

¹¹⁶ el-Ahzâb 33/26.

¹¹⁷ زَوْجَتِهَا "Seni o kadınla evlendirdik." ifadesi için bk. el-Ahzâb 33/37.

¹¹⁸ Banu Güner, *İnsan Davranışlarını Yönlendirmede Kur'an'da Ödüllendirme Motivleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 69; Ayrıca bk. Mehmet Emin Ay, "Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükâfat ve Ceza Kavramları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 253.

¹¹⁹ Mehmet Görmez, "Tergîb ve Terhîb", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/508.

¹²⁰ bk. en-Nisâ 4/122; Yûnus 10/55; Meryem 19/61.

¹²¹ Esra Hacımüftüoğlu, *Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 182.

potansiyeli harekete geçirmesi söz konusu olabilir. Bundan dolayı, Kur'anî üslubun önemli bir parçası olan müjdeleme, övme ve teşvik ifade eden ayetlerin tevhidin benimsetilmesinde mühim bir işlevi yerine getirdiğini söylemek kaçınılmazdır.¹²² Çünkü bütün bu hususlarda Allah'ın tek hâkim güç konumunda olduğu çok net bir şekilde hissedilmektedir.

10. Uyarı, Sakındırma ve Tehdit

Kur'an-ı Kerim'de aktif bir şekilde başvurulmuş bir başka anlatım yolu ise uyarı, sakındırma ve tehdit ifadeleridir. Nitekim vahiy süreci boyunca, muhtelif durumlar üzerine, kendilerine sunulan çeşitli delillere rağmen hâlâ inkârcılıkta direnen ve düşmanca bir tavır göstermekten geri durmayan muhaliflerden içinde buldukları bu durumdan vazgeçmeleri istenmiş, aksi takdirde başlarına gelecek akıbet haber verilerek gözdağı verme yoluna gidilmiştir. Özellikle kendi inançları noktasında inatçı ve ısrarcı bir tavır gösteren insanların, sahip oldukları fikirlerinden vazgeçmeleri için bu anlatım yöntemine başvurulmasıyla ümitlerinin, cesaretlerinin ve dirençlerinin kırılması amaçlanmıştır.¹²³ Nitekim insanları bazı şeylere teşvik etmenin ya da bazı şeylerden sakındırmanın en etkili yolu duygulara hitap etmekten geçmektedir. Bu açıdan inkârcılarda gerçekleşecek bir duygu değişiminin önünü açmak ve onları inkârlarından vazgeçirmek için bu anlatım yönteminin önemi büyüktür. Çünkü tehdit ifadeleriyle yapılan korkutma, muhatapları ince düşünmeye ve taklitten uzaklaşarak doğru olanı yapmaya götürür.¹²⁴ Dolayısıyla tevhid inancının anlatımında Kur'an'da bu anlatım yönteminden önemli ölçüde yararlanıldığı söylenebilir.¹²⁵

İlahi kelimada şirk hâkimiyeti içerisinde bir yaşam süren Mekke müşrikleri başta olmak üzere, tevhid inancıyla bağdaştırılması mümkün olmayan birtakım inanışlara sahip olan Ehl-i Kitap ve münafıklarla ilgili olarak da korku ve gözdağı veren muhtelif ifadelerle başvurulması dikkat çekmektedir. Yine aynı zamanda vahiy süreci boyunca muhatapların, insanları doğru yoldan saptıran, kötü işlere ve davranışlara yönlendiren şeytana uymamaları noktasında da sık sık ikaz edilmekte olduğu görülür.¹²⁶ Tevhide muhalif bir tavır içerisinde olanlar, bu inanç ve tutumlarının yanlışlığı sebebiyle uyarılmış ve bu hâl üzere devam ettikleri takdirde gerek dünyada gerekse de ahirette başlarına gelecek son haber verilerek içinde buldukları durumdan vazgeçmeleri istenmiştir.¹²⁷ Bu uyarıların ve sakındırmaya yönelik söylemlerin bilhassa tehdit ifadeleri vasıtasıyla desteklenmesinin ise anlatımı güçlendiren ve hislere hitap etmesinden dolayı inkârcıların ciddi ölçüde etkilenmelerinin yolunu açan önemli bir hususiyete sahip olduğu söylenebilir.¹²⁸ Bu anlatımlarda Allah Teâlâ'nın gücü ve hükümranlığının net bir şekilde hissedilmesi tevhidin anlatımına ve benimsetilmesine katkı sağlamıştır.

11. Tekrarlar

Kur'an-ı Kerim'de dikkat çeken ve etkin olarak kullanılan bir başka anlatım üslubu da tekrarlardır. Zerkeşi (ö. 794/1392), bu anlatım yönteminin manayı pekiştirme, sözün zihinlere

¹²² Örneğin bk. et-Tevbe 9/72; el-Kehf 18/31; en-Nûr 24/55.

¹²³ Tiyek, Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü, 172.

¹²⁴ er-Râzi, *et-Tefsîrül-Kebîr*, 14/236.

¹²⁵ bk. en-Nisâ 4/56; el-Mü'minûn 23/104; es-Secde 32/20-22; Fâtır 35/36-37; ed-Duhân 44/42; el-Kamer 54/48; el-Vâkıa 56/41-56.

¹²⁶ bk. el-Bakara 2/168,208; en-Nahl 16/98-100; Yâsîn 36/60.

¹²⁷ bk. Öznur Topluoğlu, *Kurân'da Tehdit İçeren Âyetler -A'râf Sûresi Örneği-* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31- 163.

¹²⁸ Örneğin bk. Âl-i İmrân 3/91; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/73; et-Tevbe 9/68; en-Nahl 16/106.

iyice yerleşmesini sağlama, vurgulama, sözün uzamasından dolayı esas konunun unutulma ihtimalini ortadan kaldırma, tekrar edilen şeyin değerini yüceltme, korkutma, tehdit, hayrette bırakma, teşvik etme ve muhatapta kalıcı bir etki meydana getirme gibi birçok faydasının bulunduğu dikkat çekmektedir.¹²⁹ Yine *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân* isimli eserinde, Kur'an'ın lafız ve manasının i'câzını ele alan meşhur dilci Hattâbî (ö. 388/998) tarafından Kur'an'da tekrarların kullanımıyla ilgili olarak benzer faydalara değinildikten sonra bu üslup biçiminin sözü zevkli hale getirmek gibi bir işleve de sahip olduğu belirtilir.¹³⁰ Hakikaten bazı durumlarda tekdüze bir üsluptan kaçınma ve mesajın etkisini artırma adına tekrarlara yer verilmesinin, sözün güzelleştirilmesine ve anlatıma renk katılmasına mühim katkılar sağladığını söylemek mümkündür. Bu yönüyle Bâkillânî'nin (ö. 403/1013) Kur'an'daki tekrarları, onun bedii özellikleri arasında görmesinin sebebi daha iyi anlaşılabilir.¹³¹ Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'de ilahi irade tarafından gerekli görülen yerlerde tekrarlara başvurulmasıyla anlatımın dinamik ve müteharrik bir yapı almasına, böylece beğenilen ve gönülleri okşayan bir üslup geliştirilmesine kayda değer bir katkı sağlandığı söylenebilir.

İlahi kelamda tekrarlara dayalı anlatım üslubunun; bazen bir sûre içerisindeki ayetin, sûrenin muhtelif yerlerinde lafzen tekrarlanması, bazen farklı farklı sûrelerde yine lafzen tekrarlanması bazen de başta tevhid inancında olmak üzere ahiret, risalet, cennet ve cehennem gibi çeşitli konuların ele alınmasında olduğu üzere Kur'an'ın çeşitli yerlerinde farklı üslup ve yapılarla manen yinelenmesi şeklinde beyan edildiği görülebilir.¹³² Örneğin Kur'an-ı Kerim'de farklı sûrelerde tekrarlanan ve doğrudan tevhidi ifade eden ayetlerle ilgili olarak "*Sizin tanrınız bir tek tanrıdır.*" ifadesi Kur'an'ın muhtelif yerlerinde birebir aynı şekilde geçmektedir.¹³³ Yine benzer şekilde ilahi kelamdaki birçok farklı sûrede aynı lafızlarla "*Allah; O'ndan başka tanrı yoktur.*" ayetine de rastlamak mümkündür.¹³⁴ Dolayısıyla Kur'an vahyinde tevhidin doğrudan anlatımında yer yer lafzî tekrarlara başvurulduğu ifade edilebilir. Mana yönünden yapılan tekrarlardaki tevhide olan vurgu da dikkat çekmektedir. Zira vahiy süreci boyunca birbirinden farklı anlatım metotları ve lafızlar vasıtasıyla daima Allah'ın birliğinin dile getirildiği müşahede edilebilir.

12. Tehaddî

Vahiy süreci boyunca, tevhid inancının inşası için Kur'an-ı Kerim'de canlı ve dinamik bir üsluba yer verilmiştir. Gerek dış dünyayla ilgili âfâkî deliller gerekse de insanın kendi iç dünyasına hitap eden enfûsi deliller vasıtasıyla¹³⁵ muhatapların düşünmeleri, akletmeleri, ibret almaları ve tevhid inancını kabul edip bu inancın gerekleri doğrultusunda bir yaşam sürmeleri ilahi vahyin en temel amacı olarak kabul edilebilir. Ancak kendilerine sunulan bunca delile rağmen tevhid inancına muhalefet eden, dahası en temel öğretisi ve rüknü tevhid olan İslam'a ve Kur'an'a¹³⁶ karşı düşmanca bir tutum göstermekten geri durmayıp çeşitli itiraz ve ithamlarda

¹²⁹ bk. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/9-32.

¹³⁰ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Selam (Mısır: Dârü'l-Maârif, 1976), 51-56.

¹³¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkillânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Mısır: Dârü'l-Maârif, 1997), 106-107.

¹³² bk. Ayşegül Şen, *Kur'an-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 102-107.

¹³³ Örneğin bk. el-Bakara 2/163; en-Nahl 16/22; el-Enbiyâ 22/108.

¹³⁴ bk. el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; el-En'âm 6/102.

¹³⁵ bk. Çelik, Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti, 70-93.

¹³⁶ Mehmet Kubat, *Kur'an'da Tevhid* (İstanbul: Şafak Yayınları, 1994), 14.

bulunan inkârcıların¹³⁷ etkisizleştirilmesi de esasında önemli bir meseledir. Bu bakımdan müşriklerin inkâr noktasındaki inatlarını ve dirençlerini kırmak, aynı zamanda çeşitli iddia ve ithamlarını çürütmek, başka bir ifadeyle anladıkları dilden konuşmak adına¹³⁸ Kur'an-ı Kerim'de yer yer tehdidî olarak da ifade edilen meydan okuma üslubuna başvurulmuştur.

Tehaddi üslubu vasıtasıyla Allah kelamının¹³⁹ ve bu kelam aracılığıyla insanlara gelen başta tevhid olmak üzere diğer bütün öğretilerin itibarsızlaştırılmasına yönelik hamleler engellenmiştir. Vahiy süreci boyunca müşriklerin, en temel konusu tevhid olan Kur'an'ın kaynağına yönelik çeşitli ithamları karşısında başvuru meydan okumalarının hem Kur'an'ın hem de onun en önde gelen konusu olması hasebiyle tevhid inancının itibarının korunmasına büyük bir katkı sağladığını söylemek mümkündür. Zira bazı tehdidî ayetlerinde, onların bu meydan okumalara cevap veremedikleri takdirde, bunun Allah'ın birliğinin göstergesi olarak sunulması, yani meydan okumalarla tevhid arasında bir bağ kurulması bu durumu destekler niteliktedir.¹⁴⁰

13. Dua ile İşaret Etme

Kimi zaman bir hakikatin direkt bildirilmesinin yanında dolaylı olarak ifade edilmesiyle hem anlatım çeşitlendirilip tekdüzelikten kurtarılır hem de insanların hisleri ve duyguları harekete geçirilir.¹⁴¹ Kur'an-ı Kerim'in en temel konusu olan tevhid inancının anlatımında da dualardan etkin ve verimli bir şekilde yararlanılmıştır. Nitekim vahiy süreci boyunca tevhid inancıyla ilgili meselelerde zaman zaman muhtelif şahsiyetlerin dilinden örnek dualara başvurulmak suretiyle hem anlatıma renk katılmış hem de tevhidin muhatapların zihinlerine ve gönüllerine iyice yerleşmesinin yolu açılmıştır. Bu durumun bilhassa muhaliflerin sevdikleri ve değer verdikleri kimselerin diliyle olmasının, örneğin Mekke halkı için düşünüldüğünde verilmek istenen mesajın Hz. İbrahim'in diliyle iletilmesinin, inkârcıları içinde buldukları durum hakkında sorgulamaya yönelten bir yönü de bulunmaktadır.¹⁴² Böylelikle ifade edilen tevhid mesajı daha da güçlendirilmiştir.

İlahi kelamdaki dualarla anlatım üslubuyla ilgili olarak Hz. İbrahim'in Allah'a karşı tutumuna, kulluğuna ve onun tevhide olan teslimiyetine dair *"İbrâhim şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'"*¹⁴³ ayetini zikretmek yerinde olacaktır. Zira ayette Hz. İbrahim'in kendisini ve soyundan gelenleri putlara tapmaktan uzak tutmasını isteyerek Allah'a dua etmesi onun tevhid inancına olan bağlılığının bir nişanesi olarak kabul edilebilir. Zira put, Allah'tan başka kendisine ilahi güç ve nitelikler yakıştırılarak tapınma duygusu içerisinde değer verilen ve şirke vasıta kılınan her şeyi ifade eder ki ayette kullanılan anlamıyla putları yapanlar, puta tapmayı icat edip uygulayanlar birçok insanın tevhid yolundan sapmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴⁴ Burada Mekke halkının tevhid inancını değil putlara tapınmaya dayalı şirk inancı üzere bir hayat yaşamalarına da atıf yapılarak onların Hz. İbrahim gibi salih atalarının yolunu değil, sapkın kimselerden olan atalarının yolunu takip ederek büyük bir yanlış

¹³⁷ Örneğin bk. el-Furkân 25/4-6; et-Tûr 52/ 29; el-Hâkka 69/ 42-43.

¹³⁸ Tiyek, Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü, 169.

¹³⁹ el-Bakara 2/75.

¹⁴⁰ bk. Hûd 11/13-14. Diğer bazı ayetler için bk. el-Bakara 2/23; el-A'râf 7/194-195.

¹⁴¹ Ahmet Erdiçli, "Kur'an Diyaloglarında Üslup Çeşitleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2016), 83.

¹⁴² Çelik, Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti, 312.

¹⁴³ İbrâhim 14/35.

¹⁴⁴ Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 3/321-322.

içerisine düştükleri de vurgulanmaktadır.¹⁴⁵ Buna bağlı olarak bir sonraki ayette Hz. İbrahim'in "Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin."¹⁴⁶ sözünden maksat ise kendine uyanların tevhid üzere olduğunu, karşı gelenlerin ise şirk üzere bulunduğunu belirtmeye yöneliktir.¹⁴⁷ Görüleceği üzere bu ilahi beyanda, Hz. İbrahim'in duası üzerinden etkin bir şekilde tevhid inancına yer verilmiştir. Bunun benzer örneklerine ilahi kelimada sıkça rastlamak mümkündür.¹⁴⁸

14. Esmâ-i Hüsnâ'nın Katkısı

İsmi çoğulu olan esmâ ile güzel ve en güzel anlamlarına gelen hüsnâ kelimelerinden oluşan esmâ-i hüsnâ, Allah'a nispet edilen isimleri ifade etmektedir.¹⁴⁹ Varlığından söz edilen bir şeyin, bir isim taşımayı gerektirmesinden ve varlıkların kendi özlerinde taşıdığı değerlerle isimleri arasında çok yakın bir ilişki olmasından hareketle Allah'ın varlığının bir belgesi mahiyetinde, aynı zamanda kullarının kendisini doğru bir şekilde tanıyabilmesi noktasında O'nun bazı isimlerine Kur'an-ı Kerim'de yer verilmiştir.¹⁵⁰ Esmâ-i hüsnâ olarak adlandırılan isimlerin Allah hakkında azâmet ve yücelik ifade etmesi sebebiyle kullarda bir saygı bilincinin gelişmesine fayda sağladığı da söylenebilir. Bununla birlikte esmâ-i hüsnâ'nın anlamlarını kavrayarak okumak, bu isimlerin kendisine atfedildiği Allah Teâlâ'nın da doğru bir şekilde tanınmasını kolaylaştırdığı için tevhid inancının güçlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunur.

A'râf sûresinde "En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin."¹⁵¹ buyrulurak kullardan Allah'a en güzel isimleriyle dua etmeleri istenmektedir. Dolayısıyla insanın, en güzel isimleriyle Allah'a yakarıştaki bulunması, yalnız Allah'a verilebilecek olan bu güzel isimleri O'ndan başkasına vermemesi, yani başka hiçbir şeyi O'na denk tutmaması ve Allah'tan başkasını tanrısal bir yücelikte görmemesi gerektiği ayette verilen önemli bir mesajdır.¹⁵² Bu yönüyle Kur'an, Allah'ın varlığı ve birliğini temel prensip olarak muhataplarına sunmakta ve bunu esmâ-i hüsnâ vasıtasıyla pekiştirmektedir. Zira Allah'ın kendisinden başka ilah olmayan yegâne rab olduğunu kabul eden bir kimsenin, O'nun en güzel isimlerini de tanınması elzemdir. Kur'an-ı Kerim'de sürekli Allah'ın en güzel isimlerine değinilerek tevhid inancının zihinlere, gönüllere iyice yerleşmesi ve bir meleke halini alması amaçlanmaktadır. Bu yöntem, vahyin diğer bütün beşerî yapıtlardan hatta Kur'an'ın diğer bütün semâvî kitaplardan ayrıldığı en dikkat çekici hususlardan biridir.¹⁵³ Allah'ın isimlerinden her biri O'nun doğru bir şekilde tanınmasına hizmet etmektedir ki netice itibarıyla hepsi de O'nun varlığının ve birliğinin işareti sayılabilir. Dolayısıyla Kur'an'da sıkça başvurulan esmâ-i hüsnâ yoluyla anlatım üslubunun, tevhid melekesinin inşası sürecinde kıymetli bir role sahip olduğu ve önemli bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir.

15. Yemin Üslubu

İslamiyet öncesi Arap toplumunda çok yaygın bir kullanımı olan yeminli ifadelere ilahi kelimada da birçok kez yer verilmiştir.¹⁵⁴ İlahi kelimada Arap diliyle nazil olduğu için Arapların bu

¹⁴⁵ İbn Âşûr, et-tahrîr ve't-tenvîr, 13/237.

¹⁴⁶ İbrâhim 14/36.

¹⁴⁷ bk. el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 335.

¹⁴⁸ Örneğin bk. el-Fâtiha 1/5; el-Bakara 2/217-128; Âl-i İmrân 3/26; el-A'râf 7/43; el-Mü'min 40/7.

¹⁴⁹ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404.

¹⁵⁰ Kubat, *Kur'an'da Tevhid*, 165.

¹⁵¹ el-A'râf 7/180.

¹⁵² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/632-633.

¹⁵³ Tuncer, *Kur'an'da Tevhid Melekesinin İnşası*, 114-115.

¹⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 196-197.

âdeti muhafaza edilerek çeşitli edatlarla yapılan yeminler vasıtasıyla hem ilahi hakikatler tekit ve teyit edilmiş hem kendisi için yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret edilmiş hem de dinleyenlerin o şeye karşı dikkatlerinin çekilmesi hedeflenmiştir.¹⁵⁵ Sâffât sûresinin ilk dört ayetinde, “Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlışları) engellemeye çalışanlara, ve anmak için okuyanlara andolsun ki, kuşkusuz tanrınız bir tekdir.”¹⁵⁶ buyrulurken yemin aracılığıyla tevhid ifade edilmiştir. Dönemin muhataplarınca çok yaygın bir kullanımı bulunan yeminli ifadelerle bizzat ilahi kelamın kendisi tarafından başvurularak hem tevhid inancı farklı bir anlatım yöntemiyle ikrar edilmiş hem de bu inancın kıymet ve değeri pekiştirilmiştir.

Sonuç

Kur'an'ın yerleştirmek istediği bütün norm ve prensiplerinde tekdüze, monoton ve yeknesak bir üsluptan ziyade, muhatap alınan kimseleri ikna etmeye yönelik, daha çok kimsenin anlamasını sağlayacak, birbirinden farklı, renkli, zengin ve dinamik karakterli bir anlatım tarzını önemseyen dikkat çekmektedir. Zira ilahi kelamda tevhid inancının anlatımında da birbirinden farklı birçok anlatım yöntemine başvurulmuştur. Başta doğrudan anlatım olmak üzere muhatapların akıllarına hitap edilmesi, onlardan sıklıkla düşünmelerinin ve ibret almalarının istenmesi Kur'an'ın önemli bir anlatım özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra hak ile bâtil, doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasında yapılan muhtelif kıyaslamaların da nihayetinde insanların idrak ve kavrayışlarına dokunması, onların hakikati bulmalarını kolaylaştırması bakımından mühim bir beyan biçimi olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda gerek hakikati muhataplara ikrar ettirmek gerekse de anlatıma akıcılık kazandırmak gibi temel fonksiyonları yerine getirmesi yönünden muhataplara cevap beklenmeyen sorular sorulmasının da yine vahyin tevhid inancını anlatmada kullandığı önemli bir ifade yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü muhataplara cevap beklenmeyen sorular yöneltilmesi, hatta çok kere cevabın sorulan soruların hemen arkasından bizzat ilahi kelamın kendisi tarafından verilmesi, buradaki soru sormanın bilindik anlamda bir şeyin cevabını öğrenmek değil, hitap edilen kimselerin vicdanlarına seslenmek ve bir bakıma onları ikna etmek amacıyla olduğunun göstergesidir.

İnsanların bir inancı benimseyip kabul etmeleri noktasında onlara misaller verilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de tevhid inancının anlatımında muhatapların günlük hayattan rahatlıkla anlayabilecekleri çeşitli örneklere yer verilmiştir. Bu misaller arasında bilhassa vahyin ilk muhataplarının hayatlarında önemli bir yeri olan efendi-köle ilişkisinin kayda değer bir yeri bulunmaktadır. Diğer yandan tevhidin yeni ve sonradan türedi bir mesele değil, tarih boyunca görevlendirilen bütün peygamberlerin tebliğinin odak noktası olduğu meselesi de önemli bir husustur. Böylelikle muhataplar dolaylı bir yolla, yani geçmiş toplum ve peygamberlerin hayatlarından örnek tablolar sunulmak suretiyle tevhid inancına yönlendirilmiştir. Bilhassa muhatapların sevdiği ve değer verdiği şahsiyetlerin dilinden tevhide dair kıssalara yer verilmesi ise onların bu inancı benimsemelerine katkı sağlayan kayda değer bir başka husus olarak zikredilebilir. Bununla birlikte ahiret hayatında, tevhide kabul edenlerin ve reddeden kimselerin başlarına gelecek akıbetin tasviri anlatım yöntemi aracılığıyla dile getirilmesinin de Kur'an'daki beyan çeşitliliğiyle ilgili altı çizilmesi gerekli bir başka anlatım yöntemi olduğu söy-

¹⁵⁵ Celal Kırca, “Aksâmü'l-Kur'ân”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/290; Muhammed Bahaeddin Yüksel, “Kur'ân'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar”, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020), 108-118.

¹⁵⁶ es-Sâffât 37/1-4.

lenebilir. Zira böylelikle tevhid inancını kabul edenlerin ve reddedenlerin ahiretteki durumu, hitap edilen kimselerin adeta gözlerinin önünde resmedilmiştir.

Kur'an'ın tevhid inancını anlatmada aktif bir şekilde kullandığı, hatta onun en temel karakteristik üslubu olarak da nitelendirilebilecek olan Allah merkezli anlatım yönteminin de Kur'an'daki dil ve üslup çeşitliliği noktasında ehemmiyet arz eden bir metot olduğu söylenebilir. Evrende var olan her şey ile Allah arasında bir bağ kurulmasına dayanan Allah merkezli üslup sayesinde vahyin muhtevası tevhid ekseninde şekillenmiştir. İlahi vahyin odak konusunun ve en temel ilkesinin tevhid olmasında da Allah merkezli anlatım yönteminin büyük bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bütün bunlarla birlikte müjdeleme, övme ve teşvik ifadeleri, uyarı, sakındırma ve tehdit ifadeleri, muhtelif meydan okumalar, yeminli ifadeler, esmâ-i hüsnalar ve tekrarlar da her biri ayrı ayrı olarak vahyin tevhidi dile getirmek noktasında çoğu kez başvurduğu beyan çeşitleri arasında zikredilebilir. Kur'an'ın tevhidi anlatma noktasında kullandığı beyan yöntemlerinin çok yönlü, çeşitli, zengin ve dinamik bir karaktere sahip olması muhatapların verilmek istenen mesajı anlamasını kolaylaştırmış, amacın ne olduğunun net bir şekilde hissedilmesini sağlamıştır.

Kaynakça

Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'îl-mesânî*. ed. Ali Abdalbârî Atiyye. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.

Ateş, Avnullah Enes. "İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Nisan 2016), 123-141.

Ay, Mehmet Emin. "Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükafat ve Ceza Kavramları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 249-257.

Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *İ'câzü'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Mısır: Dâru'l-Maârif, 5. Baskı, 1997.

Bayat, Ekrem. *Kur'an'da Allah Merkezli Anlatımlar*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Abdurrahman el-Mera'selî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, h. 1418.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV yayınları, 37. Baskı, 2021.

Cevherî, Ebu Nasr İsmail bin Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-luğa ve sıhâhü'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 4. Baskı, 1987/1407.

Çelik, Muhammed. *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2006.

Durmuş, Zülfikar. *Kur'an'a Göre Kur'an*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Amâdî. *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*. 9 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau't-Turâsî'l-Arabî, ts.

Erdinçli, Ahmet. "Kur'an Diyaloglarında Üslup Çeşitleri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2016), 81-100.

- Ersöz, İsmet. "Kur'an'ın Üslûp ve İ'cazı". *Diyanet İlmi Dergi* 23/1 (Mart 1987), 25-51.
- Gengil, Veysel. "Kur'an'ın Çift Kutuplu Anlatım Üslubu". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Bahar 2019), 61-78.
- Gengil, Veysel. *Kur'an'ın Muhataplarını İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Görmez, Hatice. *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğîb ve Terhîb*. İstanbul: Kuramer, 2017.
- Görmez, Mehmet. "Terğîb ve Terhîb". 40/508-509. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Günay, Ünver. "Değişimin Sosyolojik Boyutu Bağlamında Toplumsal Değişme ve İslamiyet İlişkileri". *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*. ed. Mehmet Bulut. 1/38-70. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Gürer, Banu. *İnsan Davranışlarını Yönlendirmede Kur'ân'da Ödüllendirme Motivleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Hacımüftüoğlu, Esra. *Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Selam. Mısır: Dârü'l-Maârif, 3. Baskı, 1976.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 7. Baskı, 2019.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 7. Baskı, 2019.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. thk. Sâmi b. Muhammed b. es-Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâr-u Tayyibe, 2. Baskı, 1999/1420.
- İşeri, Yunus. *Kur'ân'da Bir Anlatım Türü Olarak Mukayeseli Anlatım*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 3. Baskı, 2007.
- Kavak, Fadime. *Kur'an'da Edebî Tasvir*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed. *Kitâbü'l-Esnâm*. ed. Ahmet Zeki Paşa. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 4. Basım, 2000.
- Kılıç, Sadık. "Kur'ân ve Hadislerde Temsili Anlatım Örnekleri". *İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Bahar 2010), 11-40.
- Kırca, Celal. "Aksâmü'l-Kur'ân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Koçak, Süleyman. “Kur’an’da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 187-215.
- Kubat, Mehmet. *Kur’an’da Tevhid*. İstanbul: Şafak Yayınları, 1994.
- Kur’an Yolu Meali*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 8. Baskı, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. [el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân](#). thk. Ahmed el-Berduni - İbrahim Etfiş. 20 Cilt. Kahire: Darü’l-Kütübü’l-Mısriyye, 2. Baskı, 1964/1384.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik. *Letâifü’l-İşârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyye, 3. Baskı, ts.
- Kutub, Seyyid. *Kur’an’da Edebî Tasvir*. çev. Kamil M. Çetiner. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- Mahallî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmed - es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tefsîru’l-Celâleyn*. Kahire: Dâru’l-Hadîs, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: [Daru İhyai’t-Türasil](#), h. 1423.
- Mücâhid b. Cebr, Ebü’l-Haccâc et-Tâbi’î. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebunneyl. Mısır: Dâru’l-fikri’l-İslamî, 1989/1410.
- Özsoy, Ömer. “Dinsel Bir Metin Olarak Kur’an’ın Bazı İfade Özellikleri”. *I. Kur’an Sempozyumu Tebliğler - Müzakereler*. ed. Mehmet Akif Ersin vd. 181-187. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 9. Baskı, 2018.
- Pak, Zekeriya. “Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur’ani Boyutu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 311-330.
- Râfi, Mustafa Sadık. *İcâzu’l-Kur’ân ve’l-Belâğatü’n-Nebeviyyi*. Beyrut: Dâru’l-kitabî’l-Arabi, 2005/1425.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn. *et-Tefsîrül-Kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau’t-Turâsî’l-Arabî, 3. Baskı, h. 1420.
- Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsîrül-Menâr*. 12 Cilt. b.y.: el-Hey’etü’l-Mısriyye, 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetü’t-Tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Daru’s-Sâbûnî, 1997/1417.
- Sâlih, Subhi. *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 24. Baskı, m. 2000.
- Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru’l-Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, ts.
- Serinsu, Ahmet Nedim (ed.). *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Şen, Ayşegül. *Kur’an-ı Kerim’de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Fethu’l-Kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, h. 1414.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Camiü’l-Beyan an Te’vili Ayi’l-Kur’an*. thk. Ahmet

- Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000/1420.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Topluoğlu, Öznur. *Kurân'da Tehdit İçeren Âyetler -A'râf Sûresi Örneği-*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tuncer, Eyyüp. *Kur'ân'da Tevhîd Melekesinin İnşâsı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerıyyâ. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004/1425.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. Lütfullah Cebeci vd. 10 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 6. Baskı, 2016.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. "Kur'ân'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar". *Tefsir Usulü*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, 1407.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990/1410.

Summary

Holy Quran; It is a divine address whose entire belief system, worldview and theory of thought is built on the axis of monotheism. In other words, he always centers tawhid in all the norms and principles he wants to establish. When the diversity of statements used by the Quran in explaining the belief in monotheism is examined, what stands out is not the existence of a monotonous and uniform style, but a diverse, colorful, rich and dynamic style of expression aimed at convincing the people addressed. The fact that the Quran aims to impose its own principles in line with the purpose of its revelation can be considered an important reason for this. At the same time, expressing a truth in a plain and imperative style using a uniform form of expression may cause people with opposing ideas to enter into a defensive psychology and object and adopt a rejecting attitude. Therefore, it can be said that the effective use of various expression methods has a valuable value in moving the interlocutors in the desired direction.

Many different expression methods have been used to express the belief in Tawhid with divine words. First of all, appealing to the minds of the addressees and asking them to think frequently and take lessons is an important narrative feature of the Quran. In addition, it can be stated that various comparisons made between right and wrong, right and wrong, good and evil are also an important factor in that they ultimately touch people's perception and understanding and make it easier for them to find the truth. At the same time, it is possible to say that asking interlocutors questions to which no answer is expected is an important method of expression used by revelation to explain the belief in monotheism, as it fulfills basic functions such as making the interlocutors confess the truth and adding fluency to the narrative. Because the fact that the interlocutors are asked questions to which no answer is expected, and that the answer is often given by the divine word itself right after the questions asked, is an indication that the question asking here is not for the purpose of learning the answer to something in the usual sense, but for the purpose of appealing to the consciences of the people addressed and, in a way, convincing them.

Thanks to the explanation of the belief in unity in the Holy Quran, various examples are given to help the addressees survive in daily life. Among these examples, the master-slave relationship, which had an important place in the lives of the first addressees of the revelation, has a noteworthy place. On the other hand, it is also an important issue that monotheism is not a new and derived issue, but rather the focal point of the notification of all prophets appointed throughout history. Thus, the interlocutors were directed to the belief in monotheism in an indirect way, that is, by presenting sample pictures from the lives of past societies and prophets. However, it can be said that expressing the fate that will happen to those who accept and reject monotheism in the afterlife through the descriptive narrative method is another narrative method that should be underlined regarding the diversity of statements in the Quran.

It can be said that the God-centered narrative method, which the Quran actively uses to explain the belief in tawhid and which can even be described as its most basic characteristic style, is an important method in terms of the diversity of language and style in the Quran. Thanks to the God-centered style, which is based on establishing a bond between everything that exists in the universe and God, the content of the revelation was shaped on the axis of tawhid. In addition to all these, statements of good news, praise and encouragement, warning, warning and threat statements, various challenges, sworn statements, good names and repetitions can also be mentioned separately, among the types of statements that revelation often uses to express mo-

notheism. The multi-faceted, diverse, rich and dynamic character of the declaration methods used by the Quran in explaining monotheism made it easier for the addressees to understand the intended message and ensured a clear sense of what the purpose was.